

МОДЕЛЬ СПРАВЕДЛИВОГО ПРАВОСУДДЯ

Полетило П.С.,

аспірант кафедри кримінального права і процесу

Волинського національного університету імені Лесі Українки

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0328-0453>

e-mail: advocat.lutsk@gmail.com

Полетило П.С. Модель справедливого правосуддя.

У статті пропонується модель справедливого правосуддя в кримінальному процесі для випадку, коли свідок обвинувачення не з'явився в судові засідання. У цьому випадку право обвинуваченого на справедливий суд гарантоване пунктом 1 та підпунктом «d» пункту 3 статті 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод. Висновки і результати дослідження цієї моделі дали змогу сформуванню загальної моделі справедливого правосуддя в кримінальному процесі для всіх випадків, гарантованих статтею 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод.

Створена для частинного випадку перша модель ґрунтується на правилі (критерії) трьохступінчатого тесту і включає три його блоки («поважні причини», «єдиний чи вирішальний доказ», «врівноважуючі фактори та процесуальні гарантії»), для кожної позиції якого виокремлено, на основі вивчення багаторічної практики Європейського суду з прав людини, правила, з допомогою яких встановлюється справедливість правосуддя в кримінальних справах.

Пропонується визначення поняття «правило», для однозначного використання процесуальних правил їм присвоєно назви і розкрито правовий зміст на основі практики наднаціонального суду. Обґрунтовано гнучкість правила трьохступінчатого тесту і цей висновок екстрапольовано на решту правил залежно від обставин справи в межах дотримання прав захисту. Доведено, що кожен ризик справедливого судового розгляду вдається усунути шляхом поєднання національного законодавства та відповідних правил Європейського суду з прав людини (кожна загроза усувається з допомогою «своїх» правил). Отримані висновки поширено на загальну модель справедливого правосуддя, яка забезпечує дотримання права на справедливий суд всіх учасників кримінального провадження, гарантованого усіма пунктами статті 6 Конвенції. Наведено приклади ризиків справедливому судовому розгляду.

Внесено правові пропозиції: необхідність внесення до статті 3 Кримінального процесуального кодексу України понять «правила судочинства», «врівноважуючі фактори», «процесуальні гарантії» та включення до цього Кодексу окремого розділу, який би концентрував правила судочинства, вироблені Європейським судом з прав людини.

Ключові слова: правила судочинства, врівноважуючі фактори, процесуальні гарантії, гнучкість правил, ризики справедливого судового розгляду.

Poletylo P.S. A model of fair justice.

The article proposes a model of fair justice in the criminal process for the case when the prosecution witness did not appear at the court session. In this case, the accused's right to a fair is guaranteed by paragraph 1 and subparagraph "d" by paragraph 3 of Article 6 of the Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms. The conclusions and result of the study of this model made it possible to form a general model of fair justice in the criminal process for all cases guaranteed by Article 6 of Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms.

The first model created for a partial case is based on the rule (criterion) of the three-step test and includes its three blocks ("good reasons", "single or decisive evidence", "balancing factors and procedural guarantees"), for each position of which, based on the study, a separate long-term practice of the European Court of Human Rights, the rules by which the fairness of justice in criminal cases is established.

A definition of the concept of “rule” is proposed, for the unambiguous use of procedural rules, names are assigned to them and the legal content is disclosed based on the practice of the supranational court. The flexibility of the rule of the three-step test is substantiated and this conclusion is extrapolated to the rest of the rules depending on the circumstances of the case within the limits of compliance with the rights of defense. It has been proven that every risk to a fair trial can be eliminated by combining national legislation and the relevant rules of the European Court of Human Rights (each threat is eliminated with the help of “its” rules). The obtained conclusions are extended to the general model of fair justice, which ensures compliance with the right to a fair trial of all participants in criminal proceedings, guaranteed by all clauses of Article 6 of the Convention. Examples of risks to a fair trial are given.

Legal proposals have been introduced: the need to add to Article 3 of the Criminal Procedure Code of Ukraine the concepts of “rules of procedure”, “balancing factors”, “procedural guarantees” and to include in this Code a separate section that would concentrate the rules of procedure developed by the European Court of Human Rights.

Key words: judicial rules, balancing factors, procedural guarantees, flexibility of rules, risks of fair trial.

Постановка проблеми. Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ, Суд) в багатьох рішеннях в кримінальних справах констатує порушення статті 6 «Право на справедливий суд» Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод (далі – Конвенція). Оцінку справедливості судочинства Суд здійснює спираючись на ним же вироблені «правила судочинства» (або – «правила», «процесуальні правила»). Значне число таких правил утруднює їх впровадження в практику судочинства України, існує потреба їх впорядкування. Для впорядкування цих правил пропонується модель справедливого правосуддя.

Стан опрацювання цієї проблеми. Питання з’ясування справедливості судочинства не є новим. Йому приділяли увагу багато науковців, зокрема Ю. Азаров, В. Вапнярчук, В. Лукашевич, Б. Моніч, П. Назаренко, М. Оніщук, П. Рабінович, В. Тертишник та інші. Цінні рекомендації з піднятого питання надавались в рекомендаціях та оглядах судової практики Касаційним кримінальним судом у складі Верховного Суду. Разом з тим, проблема створення моделі справедливого правосуддя не піднімалась.

Мета статті є узагальнення практики використання правил судочинства ЄСПЛ і на її основі обґрунтувати модель справедливого правосуддя.

Виклад основного матеріалу. Для створення моделі справедливого правосуддя виходили з випадку, коли свідок обвинувачення не з’явився в судове засідання.

Під моделлю справедливого правосуддя, в розглядуваному контексті, розуміємо сукупність поглядів на організацію правосуддя, при якій забезпечується дотримання прав захисту, передбачених пунктом 1 та підпунктом «d» пункту 3 статті 6 Конвенції [1].

У випадку, коли свідок обвинувачення не з’явився в судове засідання, Європейський суд з прав людини дотримується правила (критерію) трьохступінчатого тесту, яке потребує з’ясування:

- 1) чи існували вагомі підстави для неявки свідка в судове засідання для прийняття в якості доказу неперевірених показань відсутнього свідка;
- 2) чи були докази відсутнього свідка «єдиною» чи «вирішальною» основою для винесення підсудному обвинувального вироку;
- 3) чи мали місце достатні врівноважуючі фактори, в тому числі процесуальні гарантії, які компенсують труднощі, з якими зіткнулась сторона захисту в результаті прийняття в якості доказу неперевірених показань, які забезпечать справедливість судового розгляду [2, п. 152].

Наведений критерій називаємо правилом тому, що друга позиція тесту є не що інше, як правило «єдиного чи вирішального доказу» [2, п. 149; 3, п. 43]. Зрозумілим стає те, чому ЄСПЛ обрав назву «критерій» (не логічно, щоб правило включало інше правило). Крім того, повторюваність застосування наведеного критерію в багатьох справах розглядуваного контексту дає підставу стверджувати, що в даному випадку критерій є правилом.

Під правилом (або – «процесуальним правилом», чи – «правилом судочинства») розуміємо сукупність процесуальних дій суду, які не допускають порушення права обвинуваченого на справедливий судовий розгляд.

В основу пропонованої моделі закладено критерій трьохступінчатого тесту (виділено три блоки: «наявність поважних причин»; «єдиний чи вирішальний доказ»; «врівноважуючі фактори та процесуальні гарантії») (Рис. 1).

З'ясування кожної позиції тесту здійснюється як з допомогою національного законодавства, так і з допомогою правил, вироблених ЄСПЛ. Підтвердженням слугує прецедент: «Хоча питання щодо допустимості доказів у справі – це, насамперед, предмет регулювання національного законодавства і ... саме національні суди мають давати оцінку наявним у справі доказам, його (Суду – підкреслено нами) завдання за Конвенцією полягає не у вирішенні того, чи було належним чином прийнято показання свідків як докази, а у встановленні провадження в цілому, і, зокрема, спосіб отримання доказів, справедливим» [4, п. 50].

РИЗИКИ СПРАВЕДЛИВОГО СУДОВОГО РОЗГЛЯДУ

(випадок, коли свідок обвинувачення не з'явився в судове засідання)

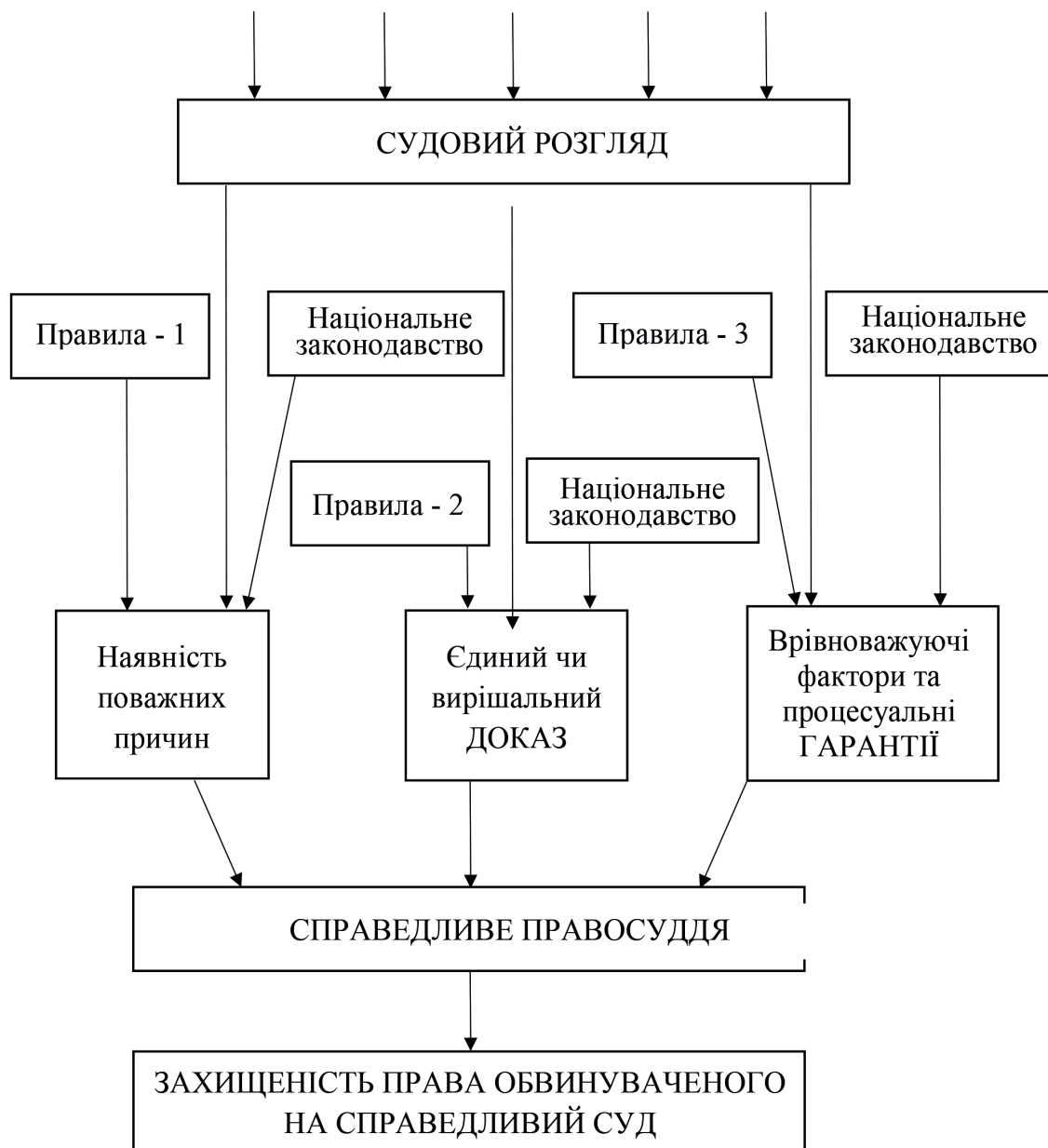

Рис. 1. Модель справедливого правосуддя (випадок, коли свідок обвинувачення не з'явився в судове засідання)

Крім відміченого, Суд наголошує, що акцент на загальній справедливості його ролі, яка полягає «не в абстрактному розгляді ..., а у встановленні гарантій для забезпечення відповідності провадження у кожній справі вимогам справедливого судового розгляду з огляду на конкретні обставини кожного обвинуваченого» [5, pp. 147-148]. Саме правила виступають гарантіями у забезпеченні відповідності провадження вимогам справедливого судового розгляду, з огляду на конкретні обставини кожного обвинуваченого. Ігнорування правилами судочинства призводить до порушення справедливого судового розгляду. Сказане обґрунтовує те, що модель включає з'ясування кожної позиції трьохступінчатого тесту як з дотриманням відповідних правил, так і з допомогою національного законодавства.

Варто відмітити, що врівноважуючі фактори – це такі, які повинні дозволяти справедливо і належним чином оцінити надійність неперевіраних свідчень свідків обвинувачення для компенсації перешкод, з якими зіткнувся захист в результаті такого прийняття, а процесуальні гарантії – це такі процесуальні заходи, які орієнтують судовий розгляд на забезпечення прав обвинуваченого, коли суд визнає докази відсутнього у судовому засіданні свідка (обидва визначення власні – П.П.).

Вивчення практики наднаціонального суду показує, що кожна позиція трьохступінчатого тесту обґрунтовується «своїми» правилами. Саме тому на моделі вони вказані так: «Правила 1», «Правила 2», «Правила 3».

Водночас відповідно до сформованих ЄСПЛ правових позицій у справах, коли свідок обвинувачення не з'явився в судове засідання, правилами з'ясування поважних причин («Правила 1») є, зокрема, такі (їм присвоєно власну назву – П.П.):

правило обмеженої доказовості: докази відсутнього у суді свідка обвинувачення мають обмежену доказову силу [6, п. 49; 7, п. 41; 8, pp. 68–70];

правило сторони захисту: має бути згода обвинуваченого чи його адвоката на оголошення показів. Крім того, національні суди повинні вислухати думку обвинуваченого та його адвоката про необхідність виклику свідка і вказати положення національного законодавства, яке б вимагало від сторони обвинуваченого наполягати на виклику свідка (дані факти мають бути внесені до протоколу судового засідання) [9, п. 57; 10, п. 43; 11, п. 39; 12, pp. 49–51];

правило допустимості доказу: визнання допустимим доказом показань відсутніх свідків призводить до потенційно не вигідних умов для обвинуваченого, який під час судового розгляду повинен мати ефективну можливість оскаржити доказ проти нього [12, п. 22; 9, п. 57].

Згідно з послідовною практикою ЄСПЛ вдалось виокремити «Правила 2» встановлення єдиного чи вирішального доказу (окремим з них теж присвоєно власну назву – П.П.):

правило «єдиного або вирішального доказу» (назва ЄСПЛ – П.П.): якщо визнання вини обвинуваченого виключно або переважно ґрунтується на показаннях свідків, яких обвинувачений не може допитати на будь-якій стадії провадження, його права на захист обмежуються неправомірно [2, п. 149; 4, п. 43; 13, п. 58];

правилом відмови від виклику свідка до суду: у випадку, коли відмова від виклику свідка в судове засідання була виправдана, обвинувальний вирок, який ґрунтується виключно чи у вирішальній мірі на показаннях цього свідка, є несправедливим [14];

правило вирішальності доказу: чим сильніші докази, які підтверджують показання відсутнього свідка обвинувачення, тим менша ймовірність того, що його показання розглядатимуться судом як вирішальні [2, п. 131; 15, п. 123];

правила значимості показань анонімного свідка: чим вище значимість доказу, тим більш ймовірна несправедливість по відношенню до обвинуваченого, якщо свідку дозволено залишатись анонімним чи не з'являється до суду, і тим більша необхідність в гарантіях з метою забезпечення того, щоб докази були явно надійними або щоб можна було належним чином перевірити та оцінити їх достовірність [2, п. 139];

правило розгляду показань з чужих слів: під час оцінки достатності процедур, які застосовуються в випадку прийняття до розгляду показань з чужих слів, для компенсації труднощів, нанесених стороні захисту, належну увагу варто приділяти тій мірі, в якій відповідні докази є вирішальними для звинувачення підсудного. Якщо докази не є вирішальними, в сторони захисту виникне значно менше труднощів, а якщо вони є вирішальними, то таких труднощів буде набагато більше [2, п. 107];

правило відмови від допиту свідка: у випадку, коли обвинувачений та адвокат, який представляє його інтереси на протязі усього процесу, не настоюють на допиті свідків обвинувачення, якби

вони надавали цьому значення, підсудного можна обґрунтовано вважати таким, що відмовився від права на допит свідка обвинувачення під час розглядуваного судового процесу [16, п. 28];

правило визначеності факту відмови у допиті: факт відмови від здійснення гарантованого Конвенцією права, на стільки, наскільки така відмова дозволена в національному законодавстві, має бути встановлений з усією визначеністю [16, п. 28; 17, п. 46];

правило вироку, який базується на мовчанні підсудного : обвинувальний вирок, який базується виключно чи головним чином на мовчанні підсудного чи на відмові відповідати на запитання чи надавати показання самому, несумісний із правом зберігати мовчання [18, п. 47; 19, п. 56].

Відповідно до усталеної практики ЄСПЛ виокремлено «Правила 3», які регулюють достатність врівноважуючих факторів (їм присвоєно власні назви – *П.П.*) для належної оцінки надійності відповідного доказу, серед яких наступні:

правило достовірності доказів: докази відсутнього у суді свідка обвинувачення будуть достовірними, якщо для їх визнання існують достатні врівноважуючі фактори, у тому числі процесуальні гарантії, здатні компенсувати недоліки, з якими зіткнулась сторона захисту у зв'язку з визнанням неперевіраних показань, а також забезпечується загальна справедливість судового розгляду [2, пп. 119–147; 15, пп. 110–131];

правило альтернативних мір: відмова від менш обмежувальних мір передбачає більш суворе зобов'язання по забезпеченню дотримання прав на захист [2, п. 46];

правило обачності: під час прийняття неперевіраних показань відсутнього свідка національним судам треба продемонструвати, що їм було відомо про низьку значимість показань відсутнього свідка [2, п. 161; 20, п. 48; 21, п. 48; 15, п. 126];

правило використання показань анонімного свідка: до доказів, отриманих в умовах, коли права на захист не можуть бути забезпечені в тій мірі, в якій цього зазвичай вимагає Конвенція, варто відноситися з граничною обережністю [2, п. 157; 22, п. 59; 15, п. 126];

правило оскарження та спростування: можливість оскаржити та спростувати твердження свідків обвинувачення, які не з'явилися в судові засідання, сама по собі не може вважатись достатнім врівноважуючим фактором, здатним компенсувати перешкоди, з якими зіткнулась сторона захисту [6, п. 49; 7, п. 41; 2, п. 91];

правило обсягу врівноважуючих факторів: чим важливіші показання відсутнього свідка, тим вагомішими мають бути врівноважуючі фактори [20, п. 59].

Відповідно до сформованих позицій ЄСПЛ виокремлено правила (вони входять до переліку «Правила 3»), які регулюють достатність процесуальних гарантій (їм присвоєно власні назви – *П.П.*), окремими з яких є:

правила визнання вини співучасником злочину: для забезпечення гарантій статті 6 Конвенції визнання вини співучасником злочину може бути взято до уваги для встановлення факту здійснення особою, яка визнала вини, а не іншим звинуваченим, а визнання вини саме по собі не доводить, що заявник причетний до цього злочину [23, п. 66];

правило допустимості показань: показання відсутнього у суді свідка обвинувачення, який надав показання на досудовому розслідуванні, є достатніми для їх допустимості, якщо при їх наданні не порушувались права захисту [21, пп. 50, 56-57; 20, пп. 45, 48–60];

правило зміни складу суду: зміна складу суду першої інстанції після допиту важливого свідка призводить до повторного допиту цього свідка [24];

правила повної зміни складу суду: якщо склад суду повністю змінювався, а новий склад особисто не допитував певних свідків сторони обвинувачення, це є порушення статті 6 Конвенції [25];

правило прийняття судового рішення: у кримінальній справі рішення мають приймати судді, які були присутніми протягом усього провадження та процесу збору доказів [26];

правило тлумачення і застосування законодавства: суди повинні тлумачити і застосовувати національне законодавство з дотриманням логіки європейської системи судочинства [24].

Окрім правил, які забезпечують справедливість судочинства щодо позицій трьохступінчатого тесту, Суд дотримується ще й правил, які забезпечують розумні зусилля держави у забезпеченні явки свідка у судові засідання, вони долучаються до блоку «Правила 1». Серед них (їм присвоєно власні назви – *П.П.*):

правило очної ставки – свідок може надавати показання проти обвинуваченого у кримінальній справі лише тоді, коли такі показання були надані віч-на-віч з обвинуваченим і якщо свідок піддається перехресному допиту [2, п. 114];

правило «усіх розумних зусиль» – вжиття національними органами влади позитивних заходів для того, щоб дати обвинуваченому змогу допитати свідків обвинувачення або вимагати, щоб їх допитали [27, п. 67; 28, п. 10];

правило з'ясування наявності погроз свідку: для звільнення свідка від надання показань в суді у зв'язку із страхом, суди повинні розслідуванням з'ясувати: 1) чи є об'єктивним підґрунтя для таких страхів; 2) чи підтверджується це об'єктивне підґрунтя доказами [2, пп. 123–125; 29, пп. 80–83].

ЄСПЛ дотримується позиції того, що виробленим ним правилам характерна гнучкість. Зокрема, стосовно правила «єдиного чи вирішального доказу Суд обґрунтовує гнучкість так: «...гнучке застосування єдиного чи вирішального правила суперечило б традиційному підходу ЄСПЛ до розгляду скарг на порушення права на справедливий розгляд, гарантоване пунктом 1 статті 6 Конвенції, що полягає у встановленні того, чи був справедливий розгляд в цілому. Прийняття непереверених у суді доказів пов'язане із ризиками для справедливості судового розгляду і потребує особливої уваги при врівноваженні інтересів» [2, пп. 146–148]. Очевидно, що гнучкість використання правила «єдиного чи вирішального доказу» має бути пов'язана із врівноважувачими факторами, які не допустять порушення права обвинуваченого на справедливий судовий розгляд, тобто гнучкість правил Суду можлива в межах дотримання прав захисту.

Правилу трьохступінчатого тесту теж характерна гнучкість. Підтвердженням слугують прецеденти, в яких Суд: 1. Скористався загальним підходом до вивчення питання про справедливість судового розгляду, враховуючи усі три складові трьохступінчатого тесту [30, п. 134]. 2. Вважав, що однієї лише відсутності вагомих підстав для неявки свідка обвинувачення вистачило для визнання порушеннями пункту 1 та підпункту «d» пункту 3 статті 6 Конвенції [31, пп. 105–110]. 3. Використав диференційований підхід: відсутність вагомих підстав для неявки свідка обвинувачення говорить про несправедливість судового розгляду, за виключенням випадків, коли показання цього свідка явним чином не мали значення для результату розгляду [32, пп. 76–79]. 4. Дотримувався позиції того, що коли непереверені показання не є ні єдиними, ні вирішальними доказами, достатні врівноважуючі фактори не потрібні [15, пп. 113–114].

Оскільки гнучкість справедлива для розглянутих правил, які застосовуються ЄСПЛ для оцінки справедливості судочинства, то цей висновок можна поширити на решту правил залежно від обставин справи в межах дотримання прав захисту. Саме тому правилам властива динаміка розвитку, яка проявляється у їх застосуванні ЄСПЛ, спрямована на посилення вимог до справедливого судочинства, тобто правила являються «живим механізмом».

Ризиками справедливого судового розгляду можуть бути такі: обвинуваченому не надано можливості оскаржити показання відсутнього в суді свідка на жодній стадії провадження; свідок обвинувачення відмовляється надавати усні показання в суді; обвинувальний вирок базується на показаннях свідка, які є єдиними, але не вирішальними; непереверені показання свідка обвинувачення беруться до уваги судом без достатніх компенсуючих факторів; обвинувальний вирок ґрунтується на показаннях анонімного свідка; та інші.

Оскільки кожен ризик (загроза) справедливого судового розгляду вдається усунути шляхом поєднання національного законодавства та відповідних правил суду (кожна загроза усувається з допомогою конкретних або «своїх» правил), то справедливою буде модель захисту права на справедливий суд учасників кримінального провадження (Рис. 2). Ризики пронумеровані: ризик 1, ризик 2, і так далі, ризик N. Кожен ризик нейтралізується шляхом поєднання відповідних правил ЄСПЛ та національного законодавства. Згадане поєднання забезпечує справедливе правосуддя.

Очевидною є потреба внесення до статті 3 КПК України визначення поняття «правила судочинства», «врівноважуючі фактори», «процесуальні гарантії» та концентрувати правила справедливого судочинства окремим розділом згаданого Кодексу (правова пропозиція – П.П.).

Висновок. Пропонована модель дасть змогу суддям вільно орієнтуватись в правилах, вироблених ЄСПЛ, для забезпечення справедливого правосуддя в кримінальних справах. Модель справедливого судового розгляду, яка стосується випадку, коли свідок обвинувачення відсутній в судовому засіданні (Рис. 1), логічно екстраполюється на інші випадки, що підпадають під гарантії кримінального аспекту статті 6 Конвенції (Рис. 2). Як і будь-яка модель, запропоновані моделі підлягають комп'ютеризації, що суттєво полегшить роботу суддів і забезпечить безпомилковість у прийнятті ними справедливих рішень.

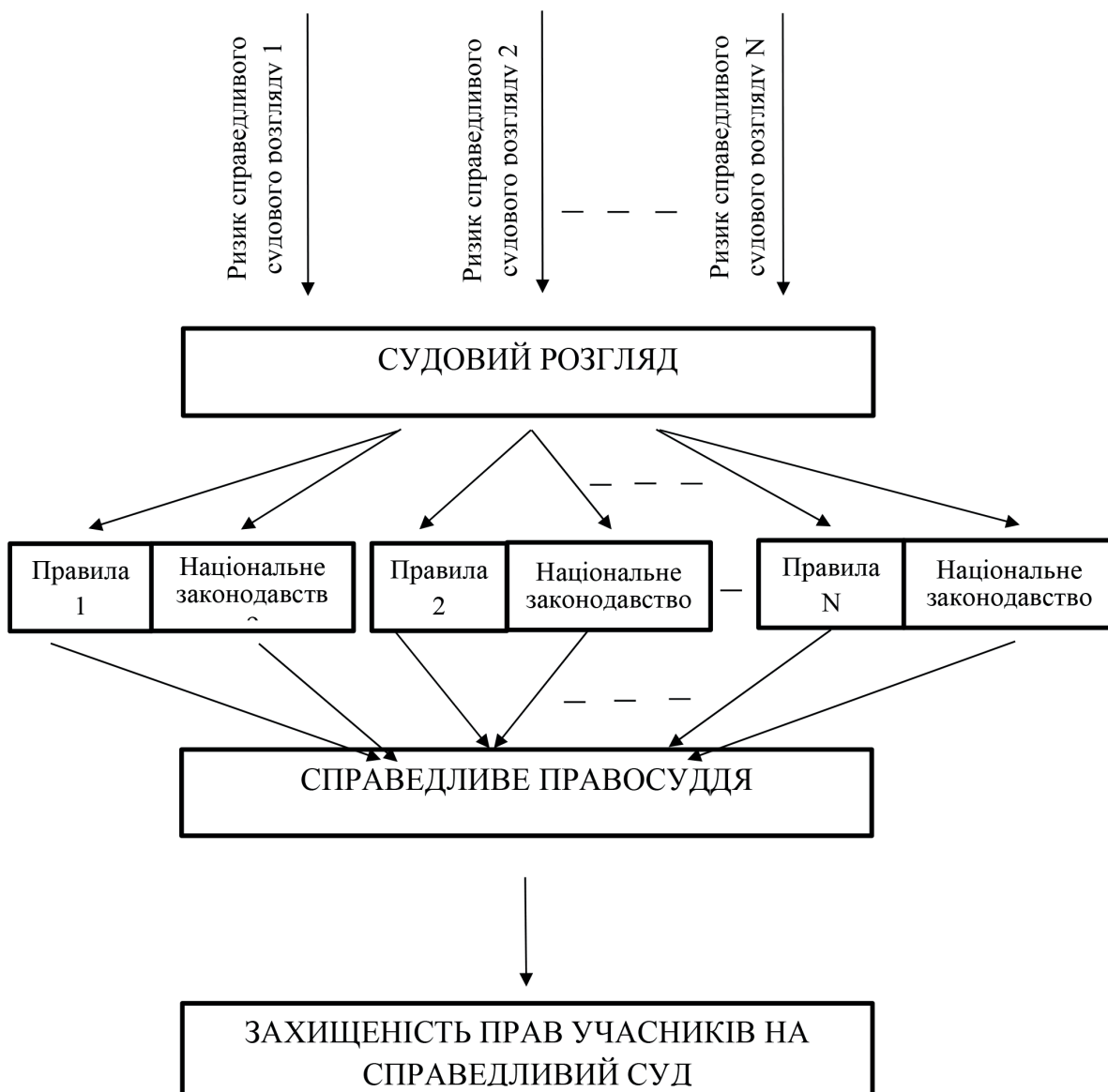

Рис. 2. Модель захисту права на справедливий суд учасників кримінального провадження

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: зб. законод. актів: станом на 19.04.2023 р. К., 2023. 102 с.
2. Decision of the ECtHR in the case “Al-Khawaja and Tahery v. the United Kingdom”[GC], № 26766/05, 22228/06, dated December 15, 2011. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/tkp197/view.asp#{«itemid»: \[«001-108072»\]}](https://hudoc.echr.coe.int/tkp197/view.asp#{«itemid»: [«001-108072»]}).
3. Decision of the ECtHR in the case “Dorigo v. Italy”, № 33286/96, dated September 9, 1998. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-81277>.

4. Decision of the ECtHR in the case “Van Mechelen and Others v. the Netherlands”, № 21363/93, 21364/93, 21427/93, 22056/93, dated April 23, 1997. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58030>.
5. Decision of the ECtHR in the case “Beuze v. Belgium”, № 71409/10, dated November 09, 2018. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-187802>.
6. Decision of the ECtHR in the case “Trampevski v. the former Yugoslav Republik of Macedonia”, № 4570/07, dated July 10, 2012. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/fre#{«itemid»:\[«001-141444»\]}](https://hudoc.echr.coe.int/fre#{«itemid»:[«001-141444»]}).
7. Decision of the ECtHR in the case “Riahi v. Belgium”, № 65400/10, dated June 14, 2016. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/fre#{«itemid»:\[«001-164181»\]}](https://hudoc.echr.coe.int/fre#{«itemid»:[«001-164181»]}).
8. Рішення ЄСПЛ у справі «Черніка проти України», № 53791/11 від 12 березня 2020 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_f16#Text.
9. Decision of the ECtHR in the case “Solakov v. former Yugoslav Republic of Makedonia”, № 47023, dated March 24, 1999. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22fulltext%22:\[%22Solakov%20v.%20former%20Yugoslav%20Republic%20of%20Makedonia%22\],%22documentcollectionid%22:\[%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22fulltext%22:[%22Solakov%20v.%20former%20Yugoslav%20Republic%20of%20Makedonia%22],%22documentcollectionid%22:[%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22]}).
10. Decision of the ECtHR in the case “Saidi v. France”, № 14647/89, dated September 20, 1993. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/tkp197/view.asp#{«itemid»:\[«001-57839»\]}](https://hudoc.echr.coe.int/tkp197/view.asp#{«itemid»:[«001-57839»]}).
11. Decision of the ECtHR in the case “Luca v. Italy”, № 33354/96, dated February 27, 2001. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-59222>.
12. Decision of the ECtHR in the case “Rachdad v. France”, № 71846/01, dated November 13, 2003. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:\[%22001-61449%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:[%22001-61449%22]}).
13. Decision of the ECtHR in the case “Seton v. the United Kingdom”, № 55287/10, dated February 31, 2016. URL: <https://hudoc.tchr.coe.int/eng?i=001-161738>.
14. Decision of the ECtHR in the case “Doorson v. the Netherlands”, № 20524/92, dated March 26, 1996. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57972>.
15. Decision of the ECtHR in the case “Schatschaschwili v. Germany” [GC], № 9154/10, dated December 15, 2015. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/fre#{«itemid»:\[«001-159566»\]}](https://hudoc.echr.coe.int/fre#{«itemid»:[«001-159566»]}).
16. Decision of the ECtHR in the case “Colozza v. Italy”, № 9024/80, dated February 12, 1985. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57462>.
17. Decision of the ECtHR in the case “Osinger v. Austria”, № 54645/00, dated March 24, 2005. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-68605>.
18. Decision of the ECtHR in the case “John Murray v. the United Kingdom”, № 22384/93, dated February 8, 1996. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57980>.
19. Decision of the ECtHR in the case “Kondron v. the United Kingdom”, № 35718/97, dated May 2, 2000. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_027#Text.
20. Decision of the ECtHR in the case “Gani v. Spain”, № 61800/08, dated February 19, 2013. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-116836>.
21. Decision of the ECtHR in the case “Chmura v. Poland”, № 18475/05, dated July 03, 2013. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-110156>.
22. Decision of the ECtHR in the case “Prăjină v. Romania”, № 5592/05, dated January 7, 2014. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-140034>.
23. Decision of the ECtHR in the case “Karpenko v. Russia”, № 5605/04, dated March 13, 2012. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-109547>.
24. Decision of the ECtHR in the case “P.K. v. Finland”, № 37442/97, dated July 9, 2002. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22fulltext%22:\[%22P.K.%20v.%20Finland%22\],%22documentcollectionid%22:\[%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22fulltext%22:[%22P.K.%20v.%20Finland%22],%22documentcollectionid%22:[%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22]}).
25. Decision of the ECtHR in the case “Mellors v. the United Kingdom”, № 57836/00, dated January 30, 2003. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-61227>.
26. Рішення ЄСПЛ у справі «Фамуляк проти України», № 30180/11, від 26 березня 2019 р. URL: <https://www.echr.com.ua/translation/sprava-famulyak-proti-ukra%D1%97ni-pres-reliz/>.
27. Decision of the ECtHR in the case “Sadak and Others v. Turkey”, №№ 29900/96, 29901/96, 29902/96, 29903/96, dated June 17, 2001. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-84295>.
28. Decision of the ECtHR in the case “Sakhnovskiy v. Russia” [GC], № 21272/03, dated November 2, 2010. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-101568>.

29. Decision of the ECtHR in the case “Krasniki v. Czech Republic”, № 51277/99, dated February 28, 2006. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-72590>.
30. Decision of the ECtHR in the cast “Asadbeyli and Others v. Azerdaijan”, №№ 3653.05, 14729/05, 20908/05, 26242/05, 36083/05 and 16519/06, dated December 11, 2012. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-115208%22%5D%7D>.
31. Рішення ЄСПЛ у справі «Рудніченко проти України», № 2775/07, від 11.07.2013 р. URL: <https://jps.ligazakon.net/document/S0000568>.
32. Decision of the ECtHR in the case “Cevat Soysal v. Turkey”, № 17362/03, dated September 23, 2014. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22fulltext%22:%5B%22Cevat%20Soysal%20v.%20Turkey%22%5D,%22documentcollectionid%22:%5B%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22%5D%7D>.